

หมอฟันบ้าน และพืชสมุนไพรในป่าชุมชน ของจังหวัดฉะเชิงเทรา

สุนันทา โอศิริ*

สมสุข มัจฉาชีพ†

วรารัตน์ ไตรดิยานันท์‡

พรรณราย พัทธเจริญ§

นริศรา เลิศสมบูรณ์สุข§

ดำรงศักดิ์ ชูศรีทอง§

วารุณี พาพะนิชัย‡

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อสำรวจข้อมูลหมอฟันบ้าน ในจังหวัดฉะเชิงเทรา และการใช้พืชสมุนไพรในป่าชุมชน โดยการตรวจสอบชนิดและศึกษาลักษณะทางพฤกษศาสตร์ ในช่วงระยะเวลาดังกล่าว ตั้งแต่ พ.ศ. 2551 ถึง พ.ศ. 2552 พบว่ามีกลุ่มหมอฟันบ้านในอำเภอต่างๆ ที่มีลักษณะเป็นเครือข่ายที่ประกอบด้วยหมอฟันบ้านดั้งเดิมและคนรุ่นใหม่ที่มีความสนใจศึกษาและสืบทอดการเป็นหมอฟันบ้าน การสัมภาษณ์หมอฟันบ้าน 157 คน จาก 10 อำเภอ เป็นเพศชายจำนวน 103 คน (67%) ส่วนใหญ่มีประสบการณ์เป็นหมอฟันบ้านมานาน ซึ่งโรค/อาการที่ให้บริการมากที่สุดคือ โรคเรื้อรัง ภูสวัตร ไข้ลามทุ่ง รองลงมาคือ โรคตาแดงในเด็ก ที่มาเป็นหมอฟันบ้านเพราะอยากช่วยเหลือผู้ป่วยและมีความประทับใจเมื่อทราบว่าการรักษาได้ผล ผู้ป่วยหายดีขึ้น

การสำรวจสมุนไพรร่วมกับหมอฟันบ้านในป่าชุมชน 3 แห่งคือ ป่าชุมชนหนองประโยชน์ ป่าชุมชนร่มโพธิ์ทอง และป่าชุมชนธรรมรัตน์ใน อำเภอท่าตะเกียบ พบสมุนไพรจำนวนมาก ได้นำมาศึกษาลักษณะทางพฤกษศาสตร์ 110 ชนิด จัดอยู่ใน 34 วงศ์ ตามชื่อวิทยาศาสตร์ และเปรียบเทียบสรรพคุณสมุนไพรจากคำบอกเล่าของหมอฟันบ้านกับเอกสารอ้างอิง สมุนไพรหลายชนิดสามารถนำมาใช้ประโยชน์และศึกษาต่อยอดได้ กระบวนการวิจัยนี้เป็นการจัดการความรู้เพื่อสนับสนุนเครือข่ายหมอฟันบ้านและอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น

คำสำคัญ : หมอฟันบ้าน, การสำรวจสมุนไพร, ป่าชุมชนฉะเชิงเทรา

ภูมิหลังและเหตุผล

จังหวัดฉะเชิงเทราอยู่ในกลุ่มจังหวัดที่มีนโยบายด้านการส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์พื้นบ้าน

ที่ยังมีหมอฟันบ้านที่อยู่ในชุมชนหลายแห่ง¹ และมีความโดดเด่นด้านการรวมตัวกันของหมอฟันบ้านเป็นเครือข่ายเกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง ในการใช้ประโยชน์จากสมุนไพรที่เป็นการจัดการความรู้ในระดับชุมชน² จากพระราชบัญญัติคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย พ.ศ. 2552 ได้กำหนดความหมายของคำว่า “หมอฟันบ้าน” ว่า หมายถึง บุคคลซึ่งมีความรู้ความสามารถในการส่งเสริมและดูแลสุขภาพของประชาชนในท้องถิ่นด้วยภูมิปัญญาการแพทย์

* คณะการแพทย์แผนไทยอภัยภูเบศร มหาวิทยาลัยบูรพา

† ภาควิชาชีววิทยา คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

‡ สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดฉะเชิงเทรา

§ สวนพฤกษศาสตร์ภาคตะวันออก (เขานินเขื่อน) อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา

แผนที่ไทย ตามวัฒนธรรมของชุมชนสืบทอดกันมานาน” องค์ความรู้ของหมอพื้นบ้านเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ถูกกลั่นกรองผ่านการได้รับการฟื้นฟู นอกจากนี้จังหวัดฉะเชิงเทรายังมีลักษณะภูมิประเทศมีพื้นที่ ทั้งที่เป็นภูเขา ที่ราบลุ่ม มีพื้นที่ป่าที่เป็นส่วนหนึ่งของป่าชุมชนที่อยู่ในเขตป่าตะวันออก ที่มีความหลากหลายของพรรณไม้ พืชพันธุ์ สัตว์ป่า สามารถใช้ประโยชน์ด้านพืชอาหารและพืชสมุนไพร³ จึงเป็นแหล่งทรัพยากรที่มีความสำคัญทั้งทางเศรษฐกิจสังคมและสิ่งแวดล้อม การฟื้นฟูส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านและการใช้ประโยชน์จากสมุนไพร เป็นวิถีชีวิตที่สอดคล้องกับความเป็นอยู่ตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ที่ส่งเสริมการพึ่งตนเอง ลดค่าใช้จ่ายด้านสุขภาพที่ไม่จำเป็น ลดมูลค่าการนำเข้ายาจากต่างประเทศ การศึกษาค้นคว้าเพื่อให้เกิดการพัฒนาเอาสมุนไพรมาใช้ให้เกิดประโยชน์จำเป็นที่จะต้องศึกษาข้อมูลพื้นฐาน ตลอดจนถึงการสังเคราะห์และพัฒนาองค์ความรู้ด้านวิชาการอย่างต่อเนื่องแบบบูรณาการกับภาคส่วนต่าง ๆ ทั้งภาควิชาการและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง การศึกษาเกี่ยวกับหมอพื้นบ้านในพื้นที่จังหวัดฉะเชิงเทรามีน้อย ยังไม่มีข้อมูลลักษณะการกระจายตัวในเชิงภูมิศาสตร์และการรวมตัวเป็นเครือข่ายหมอพื้นบ้าน ซึ่งจะช่วยให้สามารถให้การสนับสนุนให้เกิดความยั่งยืนต่อไปรวมทั้งการมีฐานข้อมูลพืชสมุนไพรในป่าชุมชน จะช่วยให้เกิดการใช้ประโยชน์และนำไปศึกษาค้นคว้าและพัฒนาต่อยอดได้ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสำรวจข้อมูลหมอพื้นบ้านและเครือข่ายหมอพื้นบ้าน ในจังหวัดฉะเชิงเทรารวบรวมการใช้พืชสมุนไพรในการรักษาโรคของหมอพื้นบ้าน ตรวจสอบชนิดพืชสมุนไพรที่อยู่ในพื้นที่ป่าชุมชน และลักษณะทางพฤกษศาสตร์เพื่อจัดหมวดหมู่ และเปรียบเทียบสรรพคุณสมุนไพรจากคำบอกเล่าของหมอพื้นบ้านกับเอกสารอ้างอิง

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการศึกษาเชิงสำรวจประกอบการสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่มหมอพื้นบ้านในการใช้พืชสมุนไพร และการบันทึกชนิดลักษณะสมุนไพรที่ใช้ แหล่งของสมุนไพร รวมทั้งการศึกษาเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ระยะเวลา 2 ปี ตั้งแต่ พ.ศ. 2551 ถึง พ.ศ. 2552 โดยแบ่งระยะการเก็บข้อมูลเป็น 3 ระยะ รวม 10 อำเภอของจังหวัดฉะเชิงเทรา คือ ระยะที่ 1

เก็บข้อมูลใน อำเภอบางละมุง ระยะที่ 2 เก็บข้อมูลใน อำเภอสนามชัยเขต อำเภอนมสารคาม อำเภอบ้านโพธิ์ อำเภอบางคล้า และอำเภอบางน้ำเปรี้ยว ระยะที่ 3 เก็บข้อมูลใน อำเภอเมืองฉะเชิงเทรา อำเภอแปลงยาว อำเภอคลองเขื่อน และ อำเภอบางปะกง

กลุ่มตัวอย่าง คือ หมอพื้นบ้านในอำเภอต่าง ๆ ของจังหวัดฉะเชิงเทรา ที่ให้ความร่วมมือและยินดีให้ข้อมูล การเก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้แบบสัมภาษณ์ ที่ประกอบด้วย ข้อมูลหมอพื้นบ้าน การใช้สมุนไพร ประเภท ชนิดลักษณะการใช้และแหล่งของสมุนไพร พร้อมทั้งใช้การบันทึกภาพ การสังเกตจดสมุดบันทึก ใช้กล้องถ่ายภาพการสำรวจสมุนไพรในป่าชุมชน โดยมีหมอยาพื้นบ้านเป็นผู้นำทาง การเก็บตัวอย่างพืชสมุนไพร โดยการทำตัวอย่างพรรณไม้แห้ง (herbarium specimen) แล้วนำมาตรวจเอกลักษณ์พรรณพืช ด้วยรูปวิธาน เปรียบเทียบตัวอย่างกับพรรณไม้อ้างอิง เพื่อการยืนยันชนิดที่ถูกต้องและนำไปจัดหมวดหมู่ แล้วนำชื่อพฤกษศาสตร์ที่ได้ไปค้นข้อมูลด้านพฤกษเคมีและเภสัชวิทยา ศีรษะสรรพคุณและวิธีการใช้ของหมอพื้นบ้านเทียบกับเอกสารอ้างอิง

การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพโดยการวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) และตรวจสอบข้อมูลจากเอกสารและแหล่งอ้างอิงที่น่าเชื่อถือ

ผลการศึกษา

การศึกษาข้อมูลหมอพื้นบ้าน และเครือข่ายหมอพื้นบ้าน ในจังหวัดฉะเชิงเทรา การรวบรวมสมุนไพรที่ใช้ในการรักษาโรคของหมอพื้นบ้าน และการเดินป่าสำรวจพืชสมุนไพรร่วมกับหมอพื้นบ้านในป่าชุมชน 3 แห่งคือ ป่าชุมชนหนองประยงค์ ป่าชุมชนร่มโพธิ์ทอง และป่าชุมชนธรรมรัตน์ใน อำเภอบางละมุง ได้ผลดังนี้

1. หมอพื้นบ้านในจังหวัดฉะเชิงเทรา

การรวบรวมข้อมูลเบื้องต้นของหมอพื้นบ้านในพื้นที่ครอบคลุม จังหวัดฉะเชิงเทรา พบว่ามีหมอพื้นบ้านจำนวนมาก ที่มีการใช้สมุนไพรในการดูแลสุขภาพของประชาชนในท้องถิ่น ได้สัมภาษณ์หมอพื้นบ้าน จำนวนทั้งหมด 157 คน จาก 10 อำเภอ ดังนี้

- อำเภอบางละมุง 17 คน
- อำเภอสนามชัยเขต 8 คน

- อำเภอบางคล้า 9 คน
- อำเภอแปลงยาว 17 คน
- อำเภอบ้านโพธิ์ 17 คน
- อำเภอเมืองฉะเชิงเทรา 16 คน
- อำเภอบางน้ำเปรี้ยว 25 คน
- อำเภอพนมสารคาม 30 คน
- อำเภอลองเขื่อน 7 คน
- อำเภอบางปะกง 11 คน

หมอพื้นบ้านส่วนใหญ่เป็นเพศชายจำนวน 103 คน (67%) และมีประสบการณ์เป็นหมอพื้นบ้านมานาน สนใจมาเป็นหมอพื้นบ้านเพราะอยากช่วยเหลือผู้ป่วย และมีความประทับใจเมื่อทราบว่ารักษาได้ผลทำให้ผู้ป่วยอาการดีขึ้น โรคที่หมอพื้นบ้านให้บริการมากที่สุด คือ โรคเรื้อรัง ภูสวัต ไฟลามทุ่ง รองลงมาคือ โรคตานขางในเด็ก หมอพื้นบ้านหลายคนมีประสบการณ์สูงมาก แต่หมอพื้นบ้านที่เป็นกลุ่มคนรุ่นใหม่สนใจเรียนรู้ด้านการแพทย์แผนไทยแม้จะยังมีประสบการณ์ไม่มากนักแต่มีความกระตือรือร้นและพยายามศึกษาหาความรู้เพิ่มเติมอยู่เสมอ โดยรายละเอียดเกี่ยวกับประวัติความเชี่ยวชาญและประสบการณ์ของหมอพื้นบ้านแต่ละคนปรากฏในรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์⁴

2. เครือข่ายหมอพื้นบ้านจังหวัดฉะเชิงเทรา

หมอพื้นบ้านในอำเภอต่าง ๆ ของจังหวัดฉะเชิงเทรา มีการรวมตัวกันเป็นกลุ่ม มีความเชื่อมโยงกัน เครือข่ายเป็นกลุ่ม ๆ ในแต่ละอำเภอ ประสานงานกับกลุ่มต่าง ๆ ภายในจังหวัด โดยมีการจัดกิจกรรม การพบปะแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันโดยมีลักษณะที่เป็นกลุ่มหมอพื้นบ้านดั้งเดิม และกลุ่มหมอพื้นบ้านที่เป็นคนรุ่นใหม่ ดังแสดงในแผนภูมิที่ 1 ดังนี้

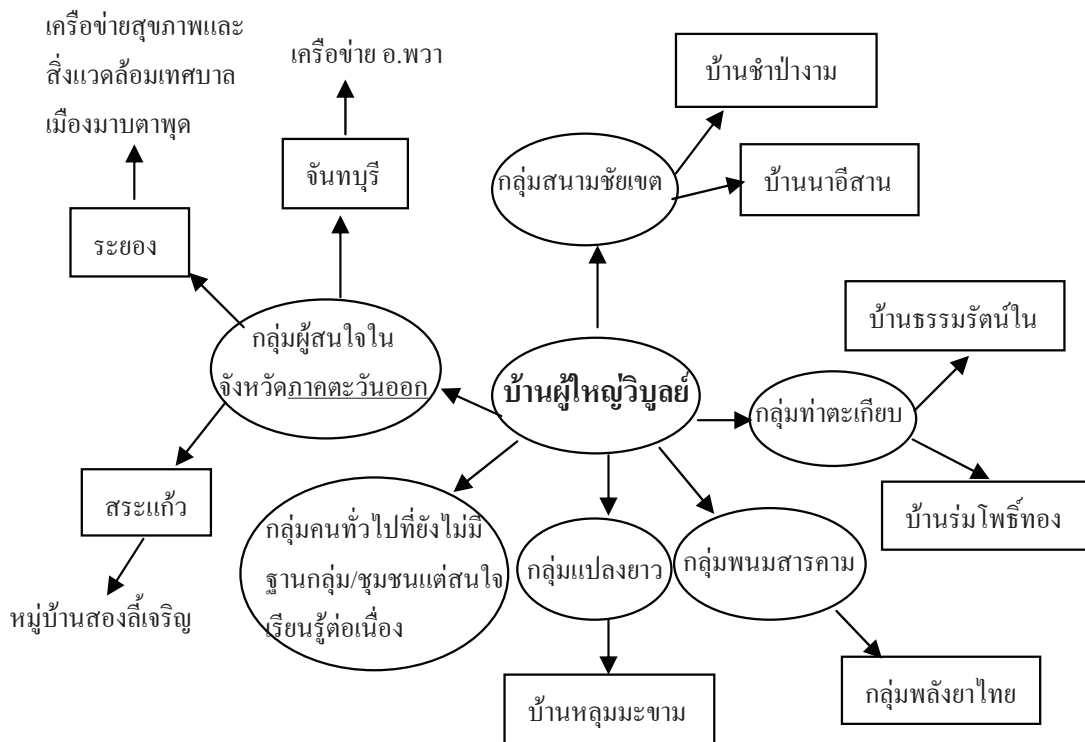
ก. กลุ่มหมอพื้นบ้านดั้งเดิม เป็นกลุ่มหมอพื้นบ้านดั้งเดิมและลูกศิษย์ ในพื้นที่ต่าง ๆ ประกอบด้วย อำเภอสนมชัยเขต มีแกนนำคือ ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิม (ผู้สืบทอดเก็บรักษาตำรายารักษาโรคเก่าแก่ และเรียนรู้เรื่องสมุนไพรจากพ่อชื่อ หมอจันดี เข้มเฉลิม อดีตแพทย์ประจำตำบลเกาะขนุน อ.พนมสารคาม) กลุ่มบ้านชำป่างาม (คุณเครือวัลย์ สารกุล เป็นแกนนำ) อำเภอท่าตะเกียบ มีกลุ่มบ้านธรรมรัตน์ใน ตำบลคลองตะเกรา (คุณประสพ จินากุล เป็นแกนนำ) กลุ่มร่มโพธิ์ทอง (คุณบุญมี เหนียวแน่น เป็นแกนนำ) มีความต่อเนื่องใน

การพูดคุยแลกเปลี่ยนองค์ความรู้และร่วมกันสำรวจป่าสมุนไพร และมีการเก็บตัวยามาผลิตตำรับยาเป็นการถ่ายทอดความรู้ให้กลุ่มเครือข่าย มีการรวมตัวเพื่อดูแลป่าชุมชน

ข. กลุ่มหมอพื้นบ้านที่เป็นคนรุ่นใหม่ที่มีความสนใจด้านการแพทย์แผนไทยประกอบด้วย อำเภอสนมชัยเขต กลุ่มบ้านนาอีสาน (คุณเลี่ยม บุตรจันทา เป็นแกนนำ) ตำบลท่ากระดาน กลุ่มบ้านแปลงนกเป่า (คุณชาคร เลี้ยงพรพัฒนา เป็นแกนนำ) ตำบลลาดกระทิง อำเภอบ้านโพธิ์ มีกลุ่มเทพราช (คุณขวัญชัย รักษาพันธ์ เป็นแกนนำ) ส่วนอำเภอพนมสารคาม มีกลุ่มพืชยาไทย (คุณสมพงษ์ เรือจำลอง เป็นแกนนำ) และอำเภอแปลงยาว มีกลุ่มบ้านหลุมมะขาม ตำบลหนองไม้แก่น (คุณวินัย สุวรรณไตร เป็นแกนนำ) และยังเชื่อมกับกลุ่มอื่นในจังหวัดภาคตะวันออกด้วย การพัฒนาเครือข่ายมีการประชุมแลกเปลี่ยน และมีแนวความคิดที่จะขยายเครือข่ายซึ่งเป็นส่วนที่ควรมีการสนับสนุน

แกนนำในระดับจังหวัดนั้นมี ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิม เป็นแกนนำหลักในการสืบสาน ส่งต่อ และพัฒนาตำรับยาสมุนไพร จากแนวความคิดสมุนไพรกับการพึ่งตนเองด้านสุขภาพของชุมชน ได้พัฒนาต่อมาเป็น เครือข่ายวนเกษตร ซึ่งเป็นศูนย์กลางช่วยประสาน เครือข่ายป่าตะวันออก ที่เน้นวิถีการดำรงชีวิตของมนุษย์ในการอยู่ร่วมกับป่า ที่มีความหลากหลายของพรรณไม้ มีทั้ง อาหาร ยา และไม้ใช้สอยทุกอย่างเพียงพอเป็นปัจจัยสี่การดำรงชีวิต นอกจากนั้นยังเกิดการเรียนรู้สั่งสม สืบทอดภูมิปัญญาการดูแลสุขภาพ การจัดการความรู้ในระดับชุมชนในการพัฒนาตำรับยาจากสมุนไพร ส่วนกลุ่มเทพราช ซึ่งมีคุณขวัญชัย รักษาพันธ์ เป็นแกนนำหลักในการประชาสัมพันธ์และประสานงานกับกลุ่มต่าง ๆ ภายในจังหวัดในการจัดกิจกรรมที่สำคัญด้านการแพทย์แผนไทย เช่น พิธีไหว้ครู ประจำปี มีการร่วมพบปะแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และก่อตั้งชมรมแพทย์แผนไทยและสมุนไพรจังหวัดฉะเชิงเทรา เพื่อให้เครือข่ายกลุ่มหมอพื้นบ้านมีโครงสร้างชัดเจนขึ้น เป็นต้น

นอกจากนี้ในจังหวัดฉะเชิงเทรายังมีกลุ่มภาคเอกชนที่เป็นกลุ่มที่ดำเนินธุรกิจด้านสมุนไพร ได้แก่ กลุ่มพืชยาไทย อำเภอพนมสารคาม กลุ่มโสธรเวช กลุ่มเภสัชกรธงชัย สี่มาเอกรัตน์ (ธงทองโอสธ) และกลุ่มนายหมู่ อำเภอมืองฉะเชิงเทรา กลุ่มคุณดาวนึ่ง แก้วคำ อำเภอสนมชัยเขต ดังแสดงในแผนภูมิที่ 2

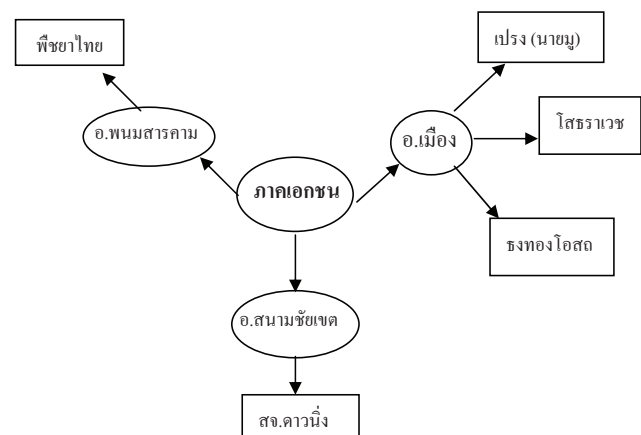

แผนภูมิที่ 1 เครือข่ายหมอพื้นบ้านในจังหวัดฉะเชิงเทรา

3. พืชสมุนไพรในป่าชุมชนจังหวัดฉะเชิงเทรา

ป่าชุมชนหนองประโยชน์ ป่าชุมชนร่มโพธิ์ทอง และป่าชุมชนธรรมรัตน์ใน ตั้งอยู่อำเภอท่าตะเกียบ จังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นป่าผืนเดียวกันกับผืนป่ารอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก ซึ่งมีอาณาเขตพื้นที่ครอบคลุม 5 จังหวัด ได้แก่ ฉะเชิงเทรา สระแก้ว ระยอง จันทบุรี และชลบุรี เป็นป่าดิบกลุ่มต่ำผืนสุดท้ายของประเทศ ที่มีความหลากหลายทางชีวภาพมากแห่งหนึ่งของไทย และยังเป็นแหล่งต้นน้ำหลากสายที่เปรี๊ยะยเสมือนสายโลหิตที่หล่อเลี้ยงสิ่งมีชีวิตและชุมชนในภาคตะวันออกของไทย เช่น แม่น้ำบางปะกง แม่น้ำปราจีน แม่น้ำประแสร์ คลองโตนด และแม่น้ำจันทบุรี และยังเป็นพื้นที่อนุรักษ์สำคัญประกอบด้วยพื้นที่อุทยานแห่งชาติและเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าจำนวน 5 แห่ง คือ 1) เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาอ่างฤๅไน 2) เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาสอยดาว 3) อุทยานแห่งชาติเขาฉกรรจ์ 4) อุทยานแห่งชาติเขาชะเมา-เขาวง และ 5) อุทยานแห่งชาติเขา 15 ชั้น

ชาวบ้านในชุมชนได้มีการรวมกลุ่มเพื่อดูแลรักษาและจัดการป่าซึ่งอยู่ใกล้หมู่บ้าน ให้มีความอุดมสมบูรณ์อย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอสามารถยังประโยชน์ให้ชุมชน เป็นแหล่ง

แผนภูมิที่ 2 ภาคเอกชน กลุ่มที่ดำเนินธุรกิจด้านสมุนไพร ในจังหวัดฉะเชิงเทรา

อาหารธรรมชาติและเป็นแหล่งพืชสมุนไพรหลายชนิด จัดได้ว่าเป็นห้องยาของชุมชน

การเดินป่าสำรวจสมุนไพรร่วมกับหมอพื้นบ้านในป่าชุมชน 3 แห่งคือ ป่าชุมชนหนองประโยชน์ ป่าชุมชนร่มโพธิ์ทอง และป่าชุมชนธรรมรัตน์ใน อำเภอท่าตะเกียบ ผลการสำรวจพบว่ามีพืชสมุนไพรจำนวนมากและมีความหลากหลาย ดังนี้

3.1 สมุนไพรที่พบในป่าชุมชนหนองประโยชน์

ตัวอย่างได้แก่ มะหาด, โหมกเครือ (มะเดื่อดิน), ต่อไล่, หมี่หมื่น, รวงแดง (เถาแสงอาทิตย์), ขมิ้นเครือ (แฮม), มะเดื่อปล้อง, ส้มกุ้ง, จันทรเรม (เวียงจันทรล้า), เปล้าน้อย, พลัปลา (ไม้ลาย), สะแกวัลย์ (ประโยชน์), หว่า, มะค่าโมง, มะหาด, หม่อน, กำแพงเจ็ดชั้น, ฝอยทอง (ไหมทอง), กันกรา (มันปลา), กระทุงหมาบ้า (ส้มลม), ส้มป่อยขาว, มะกาเครือ (สาเหล้ม), มะขามป้อม, ช้องแมว, ชิงชี, กวาวเครือแดง, นมควาย, กรวยป่า, บัวบกเถา (บัวบกเครือ), กระทูลาย, หนอนตายหยาก, กำจาย, ไล่ไก่, เหมือดปลาชิว (พลองใบเล็ก), พญาไฟ, เข็มโคม, กำลังหรี (เกรียงปิ่น), พุดผา (สีดาตง), จันทนา, ตัว (แต้ว), กระดุกอึ่ง, กะเจียน (พญารากดำ, โลดทะนง, แกแล (เข), ช้างงาเดียว (มังกรผงาดฟ้า)

3.2 สมุนไพรที่พบในป่าชุมชนร่มโพธิ์ทอง ตัวอย่างได้แก่ ชะเอมไทย, ตากวาง, ชี้อ้น, ชันทองพยับบาท, เถาวัลย์แดง, นมวัว, ทองหลางป่า, เขยตาย, วัวเถลิง, เข็มขาว, มะแฟน, ดีหมี, มะยมป่า, เถาขมิ้น, กำลังเลือดม้าเถา, เลือดนก, คนหา, กำลังเสือโคร่ง, เร่วหัวโหลน, นมแมวซ้อน, ยางโสน, พะวา, เถาวัลย์ไฟ, เถาหมาน้อย, แฮ่มเทียม, หางกระรอก, เกล็ดนิ่ม, อีเหนียว, ลิงตากผ้าชี้รู้, ชี้นู, ตาลหม่อนเถา, เกล็ดปลาช่อน,

พญารากเดียว, มะนาวไม่รู้โห่, ปลาไหลเผือก, สมัด, จันทรจีต, มะเดื่อหอม, เจตมูลเพลิงขาว, มะกรูดป่า, สุรามะริด, พญาเมืองหลวง, สมอติ่ง

3.3 สมุนไพรที่พบในป่าชุมชนธรรมรัตน์ใน

ตัวอย่างได้แก่ ชิงชี, ระย้อมแดง, เอื้องหมายนา, พญาเขยตาย, รวงจีตต้น, สอสะพายควาย, ผักหวานเมา, ข้าวเย็นใต้, กำลังหนูมาน, พญารากดำ, กำลังหมูทอด, บวบลอย, ขรค์ชัยศรี, ตาลหม่อน, กาวป่า, โคลลานใบหอม, กำจัดต้น, รงค์ทอง, เตื่อหอม, เตื่ออุทุมพร, ชะมัด

ในป่าชุมชน 3 แห่งมีสมุนไพรหลายรายการที่ซ้ำกัน การเรียกชื่อพืชสมุนไพรต้นเดียวกันบางครั้งเรียกต่างกัน หรือพืชคนละชนิดแต่กลับเรียกชื่อเหมือนกัน จึงได้เก็บตัวอย่างพืชสมุนไพรโดยการทำพรรณไม้อัดแห้ง แล้วนำมาตรวจเอกลักษณ์พรรณพืช ด้วยรูปวิธาน เปรียบเทียบตัวอย่างกับพรรณไม้อ้างอิง นำมาศึกษาลักษณะทางพฤกษศาสตร์ 110 รายการจัดอยู่ใน 34 วงศ์ จากชื่อทั่วไปและชื่อวิทยาศาสตร์ และเปรียบเทียบสรรพคุณสมุนไพรจากคำบอกเล่าของหมอพื้นบ้านกับเอกสารอ้างอิง ซึ่งมีความเหมือนและแตกต่างกันบ้างที่น่าสนใจดังแสดงในตารางที่ 1

ตารางที่ 1 พืชสมุนไพรที่หมอพื้นบ้านใช้ จำแนกตามวงศ์เปรียบเทียบกับเอกสารอ้างอิง

ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อสมุนไพร	ข้อมูลสรรพคุณจากหมอพื้นบ้าน	ข้อมูลสรรพคุณทางยาจากเอกสารอ้างอิง (5-25)
วงศ์ Acanthaceae <i>Barleria strigosa</i> Willd. สังกรณีตรีชวา	ราก แก้มะเร็ง หรือทำสาเหล้ม	ราก แก้ก้อนใน กระหายน้ำ แก้ไอ ดับพิษไข้กาฬ ใบ แก้กาเดา แก้ไข้หวัดใหญ่ รักษาวัณโรคปอด ทั้ง 5 ต้มน้ำดื่ม บำรุงกำลัง บำรุงกำหนด
วงศ์ Annonaceae <i>Anaxagorea luzonensis</i> A. Gray กำลังวัวเถลิง	ต้น ราก รักษาโรคมะเร็ง โรคตับ, โรคปอด, บำรุงโลหิต, เจริญอาหาร, ขับเสมหะ	เปลือกไม้ บำรุงโลหิต บำรุงธาตุ บำรุงเส้นเอ็น บำรุงกำลัง เนื้อไม้ แก้ปวดเมื่อยตามร่างกาย ช่วยเจริญอาหาร ขับลม ในลำไส้ เป็นยาอายุวัฒนะ
วงศ์ Asclepiadaceae <i>Ichnocarpus frutescens</i> (L.) W. T. Aiton เถาวัลย์แดง	ราก เป็นยาบำรุงกำลัง เป็นยาอายุวัฒนะ	ทั้ง 5 ใช้ฆ่าแมลงผสมรากมะเฟืองเปรี้ยว รากตะดกนา และรากตีนนก ต้มน้ำดื่ม แก้ปวดเมื่อย แก้ไข้
วงศ์ Apocynaceae <i>Rauvolfia serpentina</i> (L.) Benth. ระย้อมน้อย	ราก แก้อาหารผิดสำแดง ท้องอืด ท้องเฟ้อ แก้อาเจียน ลดความดันโลหิต	รากสด เป็นยารักษาหิด รากแห้ง เป็นยาลดความดัน โลหิตสูง เป็นยาแก้ลมประสาท ทำให้ง่วงนอน และขยายอาหาร แก้ไข้ เปลือก แก้กษณะ แก้บิด ขับพยาธิ ดอก แก้ไข้พิษ บำรุงโลหิต ใบ แก้โรคตาแดง, น้ำจากใบใช้รักษาโรคแก้วตามัว

ตารางที่ 1(ต่อ) พืชสมุนไพรที่หมอพื้นบ้านใช้ จำแนกตามวงศ์เปรียบเทียบกับเอกสารอ้างอิง

ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อสมุนไพร	ข้อมูลสรรพคุณจากหมอพื้นบ้าน	ข้อมูลสรรพคุณทางยาจากเอกสารอ้างอิง (5-25)
วงศ์ Caesalpiniaceae <i>Caesalpinia sappan</i> L. ฝางเสน	แก่น แก้กะหาย ชุ่มคอ ถ้ำเข้ายา เป็นยาบำรุงเลือด	แก่น บำรุงโลหิต รักษาปอดพิการ แก้ก้อนในกระหายน้ำ แก้ท้องเสีย แก้อาตุพิการ ขับระดู แก้กาเดา ขับเสมหะ แก้โลหิตออกทางทวาร
วงศ์ Celastraceae <i>Salacia chinensis</i> L. กำแพงเจ็ดชั้น	ทั้ง 5 บำรุงกำลัง ไม่ให้แก่ เป็น ยาอายุวัฒนะ	ราก แก้อาการปวดประจำเดือนหรืออาการประจำเดือน ผิดปกติ
วงศ์ Euphorbiaceae <i>Croton roxburghii</i> N.P.Balakr. <i>C. oblongifolius</i> Roxb. เปล้าใหญ่	ราก แก้กษมาขาว(ตกขาว) บำรุงน้ำนม ใบ ใส่ยุ้ง	ใบ ต้มให้สตร้าบหลังคลอด น้ำมันหอมระเหยจากการ ต้มใบแก้ไข้หวัด ใบบดผสมกับเกลือ ตะไคร้พอก รักษากระดูกหัก เมล็ด ยาระบาย
วงศ์ Euphorbiaceae <i>Suregada multiflorum</i> (A.Juss) Baill. ชันทองพยับบาท	เปลือก เนื้อไม้ และแก่นแก้ปวด ฟ่ำเชื้อ แก้อักเสบ แก้คัน แมงกินฟัน หูน้ำ มะเร็งภายนอก	เปลือก ทำให้ฟันทน ยาถ่าย แก้โรคตับพิการ แก้ประดง แก้พิษในกระดูก โรคผิวหนัง ฟ่ำพวยอิ แก้โรคเรื้อน มะเร็ง คุดทะราด กลากเกลื่อน แก้ลมพิษ แก้ไข้ แก้กามโรค
วงศ์ Fabaceae <i>Derris scandens</i> (Roxb.) Benth. เถาวัลย์เปรียง	แก่น แก้ปวดข้อ ปวดกระดูก ตำนอนมุขลิสระ เปลือก ยาอายุวัฒนะ	เถา แก้ไข้ ขับปัสสาวะ ยาอายุวัฒนะ แก้อาการปวดเมื่อย
วงศ์ Iridaceae <i>Belamcanda chinensis</i> (L.) DC. ว่านหางจิ้ง	ทั้ง 5 แก้ไข้บรรเทา ถอนคุณไสย	เหง้า แก้คางทูม ท้องมาน แก้ก้อนทอนซิลอักเสบ แก้ไอ ขับเสมหะ แก้เจ็บคอ แก้หอบ หืด แก้ตับและม้ามโต แก้ปวดมดลูก รักษากระดูกพิการ ลำต้น แก้ปวดหลัง ปวดข้อ บำรุงธาตุ ยาระบาย ใบ ยาระบาย รักษากระดูกพิการ ของสตรีได้ดี
วงศ์ Labiatae (Apiaceae) <i>Orthosiphon aristatus</i> (Blume) Miq. หญ้าหนวดแมว	ลำต้นและ ใบ เป็นยาขับปัสสาวะ รักษาโรคไต โรคหัวใจ	ลำต้น และใบ ขับปัสสาวะ รักษาโรคไต โรคหัวใจ แก้ปวดเมื่อย รักษาโรคเบาหวาน ลดความดันโลหิต ขับกรดยูริก แก้โรคหนองใน แก้พิษ ลดน้ำตาลในเลือด
วงศ์ Menispermaceae <i>Arcangelisia flava</i> (L.) Merr. ขมิ้นเครือ	เถาและราก แก่น้ำเหลืองเสีย น้ำในไต เบาหวาน	ต้นและใบ ตำพอกแผลน้ำร้อนลวก พอกฝี น้ำต้มใบกินเป็นยาขับพยาธิตัวตืดในเด็ก
วงศ์ Menispermaceae <i>Cissampelos pareira</i> L.var.hirsuta (Buch.ex.DC) Ferman	เถา ใบแก้โรคกระเพาะ ร้อนใน รากได้ดิน แก้พิษแมงมุม เครือหมาน้อย	ใบ แก้ปวดท้อง ท้องเสีย ขับปัสสาวะ แก้ไข้ และขับเสมหะ ใช้แก้หืด ทั้ง 5 แก้ปวด
วงศ์ Moraceae <i>Ficus hirta</i> Vahl มะเดื่อหอม	ราก ลดไข้ ถอนพิษ	ราก รสฝาดเย็น แก้พิษงู พิษฝี แก้ตับพิการ หัวใจพิการ ขับลมในลำไส้ บำรุงหัวใจ ชูกำลัง แก้พิษอักเสบ ผล รสฝาดเย็น แก้พิษฝี
วงศ์ Papilionoidaceae <i>Uraria crinita</i> (L.) Desv. ex DC. หางกระรอก	ทั้ง 5 ใช้เป็นยาฆ่าเชื้อ แก้โรคเอดส์ ใบใส่ปากไหลบาร้างจะฆ่าหนอนหรือกิน ฆ่าพยาธิตัวกลม หรือผสมน้ำฉีดฆ่าเพลี้ย	ราก แก้อาการทางประสาท รักษาฝี ทั้ง 5 แก้ปวดเมื่อย

ตารางที่ 1(ต่อ) พืชสมุนไพรที่หมอพื้นบ้านใช้ จำแนกตามวงศ์เปรียบเทียบกับเอกสารอ้างอิง

ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อสมุนไพร	ข้อมูลสรรพคุณจากหมอพื้นบ้าน	ข้อมูลสรรพคุณทางยาจากเอกสารอ้างอิง (5-25)
วงศ์ Plumbaginaceae <i>Plumbago zeylanica</i> L. เจตมูลเพลิงขาว	ทั้ง 5 เป็นยาลดร้อน แก้เสมหะ บำรุงธาตุทั้ง 4	ราก ช่วยย่อย ช่วยเจริญอาหาร บำรุงธาตุรักษาโรคผิวหนัง รักษาริดสีดวง แก้คุดทะราด ขับลมในกระเพาะและลำไส้ ลำต้น ขับโลหิตระดู แก้ปวดท้อง ใบ ขับเสมหะ ช่วยย่อย อาหาร ขับผายลม ดอก รักษาโรคตา ทั้ง 5 ช่วยย่อยอาหาร แก้ปวดท้อง
วงศ์ Rhamnaceae <i>Ziziphus attopoensis</i> Pierre กำลังเสือโคร่ง	ใบ บำรุงกำลัง บำบัดอาหารเสียในลำไส้	เนื้อไม้ เปลือก รสฝาดมันติดร้อน บำรุงกำลัง เจริญอาหาร ขับลมในลำไส้ บำรุงเส้นเอ็นให้แข็งแรง ทั้งต้น บำรุงธาตุ แก้ปวดเมื่อยตามร่างกาย
วงศ์ Rubiaceae <i>Ixora lucida</i> R.Br. ex Hook.f. เข็มขาว	ทั้ง 5 บำรุงน้ำนม บำรุงธาตุ อยู่ไฟไม่ได้ แก้หมาดขาว(ตกขาว)	ราก แก้เจ็บตา ขับเสมหะ แก้บวม ช่วยเจริญอาหาร แก้กำเดา และบำรุงธาตุ ใบ ขับพยาธิ ดอก แก้เจ็บตา
วงศ์ Rutaceae <i>Acronychia pedunculata</i> (L.) Miq. มะยมป่า	เปลือก ทาแก้หิด เม็ดคันตามมือเท้า ใบ กินแก้หมาดขาว(ตกขาว)	ราก แก้ปวดข้อ ใช้เบื่อปลา เปลือก ผสมเนื้อมะพร้าวแก้ เหงาขมคันคันตามเท้าแก้คัน รักษากลากเกลื้อน ใบ มีน้ำมัน หอมระเหย ผสมน้ำอาบ ใบและผล ระบายท้อง ปวดเมื่อย
วงศ์ Rutaceae <i>Glycosmis pentaphylla</i> (Retz) DC. เขยตาย	ราก ลดไข้ เบื่อเมา ถอนพิษ ทั้ง 5 แก้ปวด	ดอก รสเฝื่อนแก้หิด เปลือกต้น รสเฝื่อน ขับน้ำนม รักษาฝีทั้งภายนอกและภายใน ราก รสเฝื่อนปรี่า กระทั่งพิษ แก้พิษฝีทั้งภายในและภายนอก แก้พิษงู แก้ไขกาฬ แก้โรคผิวหนังพุพอง ขับน้ำนม
วงศ์ Sapindaceae <i>Lepisanthes rubiginosa</i> (Roxb) Leenh. มะหวด	ราก แก้ไข้ แก้ปวด	ราก แก้พิษฝีภายใน แก้ไข้ แก้ปวดศีรษะ รักษาโรค ผิวหนังผื่นคัน เปลือก สมานแผล แก้บิดมูกเลือด ผล บำรุงกำลัง เมล็ด แก้ไอ หอบ ใช้สำหรับเด็ก และไทรน
วงศ์ Simaroubaceae <i>Brucea javanica</i> (L.) Merr. ราชดัด	ราก และ ต้น ลดไข้ ลดความร้อน	ราก แก้ไข้ แก้บิด แก้ปวดกล้ามเนื้อ แก้ไอ ใบ แก้ฝี กลากเกลื้อน ถอนพิษตะขบและแมงป่อง แก้ม้ามโต ผล แก้ท้องขึ้น แก้ท้องอืดท้องเฟ้อ แก้ลมวิงเวียน แก้ อาเจียนเป็นเลือด บำรุงน้ำดี แก้ไข้ แก้บิด
วงศ์ Simaroubaceae <i>Harrisonia perforata</i> (Blanco) Merr. คนทา	ราก แก้ปวดท้องหนัก พรอดัก ขับลม	ราก แก้บวม แก้ไข้ แก้บิด แก้อ่อนในกระหายน้ำ เปลือกราก รักษาโรคลำไส้ แก้บิด ลำต้น แก้บิด แก้อ่อนในกระหายน้ำ ใบ แก้ปวด ดอก แก้พิษแมลงกัดต่อย
วงศ์ Solanaceae <i>Datura metel</i> L. var. <i>metel</i> ลำโพง	เมล็ดแก่ แก้โรคความจำเสื่อม กินแล้วจะชา ประสาทหลอน ราก ใช้รักษามะเร็งภายนอก	ใบและดอก มวนบุหรืสูบแก้หิด ใบหรือเมล็ด ทำให้สลบแก้กับน้ำมันพืช กรอง เอาน้ำมันไปทาบริเวณที่ปวดเมื่อย ชัดยอก
วงศ์ Sterculiaceae <i>Helicteres isora</i> L. ปอบิด	ราก แก้ถ่ายเป็นมูกเลือด บิด	ผลแก่ แก้บิด แก้อ่อนร่วง รากและเปลือกต้น บำรุงธาตุ ขับเสมหะ

ภาพที่ 1 เรียนรู้ร่วมกันในเครือข่ายหมอพื้นบ้าน

ภาพที่ 2 สำนวณสมุนไพรในป่าชุมชน

วิจารณ์

การเก็บรวบรวมข้อมูลเบื้องต้นของหมอพื้นบ้านในพื้นที่สามารถทำได้ครอบคลุมทั้งจังหวัดฉะเชิงเทรา ทำให้ได้ข้อมูลมากมายในวงกว้าง ได้ทราบประวัติความเป็นมาที่หมอพื้นบ้านได้รับการสืบทอดความรู้ และสะสมประสบการณ์เป็นหมอพื้นบ้านที่ทำให้ท่านเหล่านี้มีองค์ความรู้ทั้งด้านการรักษาและการใช้สมุนไพรต่าง ๆ อย่างมากมาย เป็นผู้ที่สนใจอันประเสริฐยินดีช่วยเหลือรักษาผู้ที่เจ็บป่วยด้วยความเมตตา สอดคล้องกับการศึกษาอื่น ๆ และที่มีการสรุปรวบรวมไว้²⁶ ที่พบว่าปัญหาหลักของหมอพื้นบ้าน ยังมีปัญหาสถานภาพทางกฎหมายในการรองรับความถูกต้องชอบธรรมของหมอพื้นบ้านในการรักษาชาวบ้าน การไม่บันทึก และขาดการจัดการความรู้อย่างเป็นระบบ ตลอดจนปัญหาในการถ่ายทอดวิชาความรู้ที่ไม่เอื้อต่อการรักษาและพัฒนาภูมิปัญญา จึงควรเสริมสร้างความเข้ม

แข็งและการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นและการเสริมสร้างความเข้มแข็งของเครือข่ายหมอพื้นบ้าน พัฒนาระบบการจัดการความรู้ ทั้งในตำราและตัวหมอพื้นบ้าน และส่งเสริมการวิจัยและพัฒนาองค์ความรู้ของหมอพื้นบ้าน

การดำเนินงานวิจัยนี้ได้มีการใช้เวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ส่งเสริมให้มีการรวมตัวกันของหมอพื้นบ้านในแต่ละพื้นที่ และเชื่อมกับการสนับสนุนของบุคลากรด้านสาธารณสุขและการแพทย์แผนไทยในแต่ละพื้นที่ มุ่งหวังให้เกิดการพัฒนาเครือข่ายต่อยอดภูมิปัญญาความรู้หมอพื้นบ้านในจังหวัดฉะเชิงเทราให้มีความยั่งยืน หมอพื้นบ้านที่เข้าร่วมให้ข้อมูลเกิดความกระตือรือร้น ได้ทราบถึงคุณค่าของตนเองและสนใจที่จะเรียนรู้หาประสบการณ์มากขึ้น รวมถึงมีการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ต่อกันและยินดีถ่ายทอดให้ผู้อื่น เครือข่ายหมอพื้นบ้านนอกจากจะมีการเรียนรู้ด้านการแพทย์พื้นบ้านร่วมกันแล้ว เครือข่ายหมอพื้นบ้านที่อยู่บริเวณป่าชุมชนยังมีบทบาทสำคัญในการดูแลรักษาป่าชุมชนในเขตพื้นที่รอบ ๆ ป่าตะวันออก ซึ่งมีทั้งทรัพยากรพืชพรรณไม้และสัตว์ป่า และหมอพื้นบ้านยังมีการปลูกสมุนไพรรอบบริเวณบ้านและขยายพันธุ์เป็นการอนุรักษ์พืชสมุนไพรอีกด้วย

การรวบรวมการใช้พืชสมุนไพรในการรักษาโรคของหมอพื้นบ้าน ที่อยู่ในพื้นที่ป่าชุมชน พบพืชสมุนไพรจำนวนมาก ซึ่งยังมีที่ควรดำเนินการศึกษาต่อในด้านลักษณะพรรณไม้ชื่อทั่วไป ชื่อวิทยาศาสตร์และวงศ์ จากสรรพคุณสมุนไพรที่หมอพื้นบ้านบอกเล่าและเอกสารอ้างอิง แสดงให้เห็นว่าสามารถนำสมุนไพรมาใช้ประโยชน์รักษาโรคและบรรเทาอาการเจ็บป่วยได้ ทั้งที่เป็นการบรรเทาอาการและแม้กระทั่งอาการเจ็บป่วยที่รุนแรงหรือที่มีอาการเรื้อรัง เช่น เบาหวาน มะเร็ง เป็นต้น ซึ่งควรมีการศึกษาต่อยอดทั้งในด้านการออกฤทธิ์เภสัชวิทยา การสกัดตัวยา โครงสร้างทางเคมีของตัวยา และผลทางคลินิกด้านต่าง ๆ

สรุปผลและข้อเสนอแนะ

ข้อมูลที่ได้สามารถนำไปใช้เป็นข้อมูลเบื้องต้นหมอพื้นบ้านและการใช้พืชสมุนไพร และจัดทำฐานข้อมูลในระดับภาคตะวันออกของประเทศไทย หมอพื้นบ้านหลายรายที่ควรให้การดูแลสนับสนุน และควรคัดเลือกหมอพื้นบ้านผู้ที่มีความโดดเด่นมีความรู้และประสบการณ์สูงเพื่อรวบรวมข้อมูล

เชิงลึกต่อไป

สมุนไพรหลายชนิดสามารถพัฒนาเป็นยารักษาโรคช่วยรักษาผู้เจ็บป่วย ช่วยลดการนำเข้ายาจากต่างประเทศ และยังสามารถนำมาทำเป็นอาหาร ผลิตภัณฑ์สุขภาพ และอื่น ๆ เป็นประโยชน์ช่วยเพิ่มรายได้ให้ชุมชนได้อีกด้วย ในการพัฒนาศักยภาพและต่อยอดองค์ความรู้ควรสร้างความร่วมมือให้เกิดการจัดการความรู้แบบบูรณาการ ให้เกิดประโยชน์ สอดคล้องกับความต้องการของพื้นที่ และร่วมมือกับภาควิชาการในระดับมหาวิทยาลัยและการวิจัยในด้านต่างๆ

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยนี้ได้รับการสนับสนุนจากงบประมาณประจำปี มหาวิทยาลัยบูรพา สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ คณะผู้วิจัยขอขอบคุณหน่วยงานและผู้เกี่ยวข้องที่ให้ความร่วมมือในการเก็บข้อมูล ขอขอบพระคุณหมอฟันบ้าน ที่ให้ข้อมูลที่มีคุณค่าเพื่อนำไปพัฒนาต่อยอดต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- คณินันต์ ชื่นคำ. การสำรวจประเภทของหมอฟันบ้านในจังหวัดฉะเชิงเทรา. การประชุมวิชาการประจำปีการแพทย์แผนไทย การแพทย์พื้นบ้าน และการแพทย์ทางเลือกแห่งชาติ ครั้งที่ 3. นนทบุรี: กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก; 2549.
- สุภาภรณ์ ปิตีพร, ดิสทัต ใจนาลักษณ์. 72 ปี ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิมสืบสาน ส่งต่อ พัฒนา ตำรับยาสมุนไพร. กรุงเทพมหานคร: ปรมัตถ์การพิมพ์; 2551.
- ณรงค์ศักดิ์ พิทักษ์ตันสกุล. ความหลากหลายพรรณพืชและการใช้ประโยชน์ด้านพืชอาหารและพืชสมุนไพรในป่าชุมชนเขาเตียน อ.สนมชัยเขต จ.ฉะเชิงเทรา. สถาบันวิจัยและพัฒนา - สำนักงานผู้อำนวยการ มหาวิทยาลัยราชภัฏวราชนครินทร์; 2551.
- สุนันทา โอศิริ, สมสุข มัจฉาชีพ, วรากรณ์ ไตรติลานันท์, พรณราย พิทักษ์เจริญ, นริศรา เลิศสมบูรณ์สุข, ดำรงค์ศักดิ์ ชูศรีทอง, และคณะ. แพทย์พื้นบ้านกับการใช้พืชสมุนไพร ในจังหวัดฉะเชิงเทรา. งบประมาณเงินแผ่นดิน มหาวิทยาลัยบูรพา ภายใต้แผนงานวิจัยสมุนไพรและภูมิปัญญาแพทย์แผนไทยในภาคตะวันออก; 2552.
- ศูนย์การศึกษาการพัฒนาเขาหินซ้อนอันเนื่องมาจากพระราชดำริ. พืชสมุนไพรในสวนป่าสมุนไพรเขาหินซ้อน ฉบับสมบูรณ์. สวนพฤกษศาสตร์ภาคตะวันออก (เขาหินซ้อน); 2548.
- กองกานดา ชยามฤต. สมุนไพรไทย ตอนที่ 4. กรุงเทพฯ: ชูติมาการพิมพ์; 2528.
- กองกานดา ชยามฤต. พืชมีประโยชน์วงศ์เปล้า. กรุงเทพฯ: ประชาชน; 2548.
- กองกานดา ชยามฤต, สีน่า ผู้พัฒนพงศ์. สมุนไพรไทย ตอนที่ 7. กรุงเทพฯ: ประชาชน; 2545.
- คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล. สมุนไพรสวนสิริรุกขชาติ. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง; 2539.
- ชัยยุทธ กล้าแววงศ์ และคณะ. สวนพฤกษศาสตร์สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ เล่ม 7. กรุงเทพฯ: โอ.เอส. พริ้นติ้งเฮาส์; 2546.
- ธารธรรมแก้ว เชื้อเมือง. สมุนไพรสำคัญที่ควรรู้จัก. กรุงเทพฯ: กำแก้ว; 2544.
- นิจศิริ เรืองรังสี, ธวัชชัย มังคละคุปต์. สมุนไพรไทยเล่ม 1. กรุงเทพฯ: สุวรรณการพิมพ์; 2547.
- บุศบรณ ณ สงขลา. สมุนไพรตอนที่ 1. กรุงเทพฯ: ประชาชน; 2525.
- พยอม ต้นติ้วพันธ์. สมุนไพร. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย; 2521.
- เพยาว์ เหมือนวงษ์ญาติ. สมุนไพรก้าวหน้าใหม่. กรุงเทพฯ: ที พี พรินท์; 2537.
- ยุทธนา คำดี. ไม้ดอกและไม้ประดับเฉลิมพระเกียรติ. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ: ด้านสหภาพการพิมพ์; 2536.
- ราชบัณฑิตยสถาน. อนุกรมวิธานพืชอักษร ก. กรุงเทพฯ: เพื่อนพิมพ์; 2538.
- สีน่า ผู้พัฒนพงศ์. สมุนไพรไทย; ตอนที่ 5. กรุงเทพฯ: ชูติมาการพิมพ์; 2530.
- วงศ์สถิตย์ อ้วนกุล และคณะ. สยามเภสัชชพฤกษ์. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง; 2538.
- วงศ์สถิตย์ อ้วนกุล และคณะ. สารานุกรมสมุนไพร เล่ม 4: กกายอีสาน. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง; 2543.
- วุฒิ วุฒิธรรมเวช. สารานุกรมสมุนไพร รวมหลักเภสัชกรรมไทย. กรุงเทพฯ: โอ.เอส.พริ้นติ้ง เฮาส์; 2540.
- วุฒิ วุฒิธรรมเวช. หลักเภสัชกรรมไทย. กรุงเทพฯ: เอ็น.พี. สกรีนพริ้นติ้ง; 2542.
- สุธี วรศิริณมิตร. สรรพคุณพืชสมุนไพร ยาไทยบรรเทาโรค. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: พิมพ์ทอง; (ม.ป.ป.).
- สุนทร สิงหนุตตรา. สรรพคุณสมุนไพร 200 ชนิด. กรุงเทพฯ: คุณ 39; 2535.
- อุดมการ อินทุไส, ปาริชาติ ทะนานแก้ว. สมุนไพรไทย: ตำรับยาบำบัดโรคบำรุงร่างกาย. กรุงเทพฯ: มติชน; 2549.
- ชาครธรโม. เครือข่ายหมอฟันบ้าน. การพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสุขภาพ. 2551. (ออนไลน์). Available from: URL: <http://gotoknow.org/blog/kumpava/199886> [11 เมษายน 2554]

Abstract**Folk Healers and Herbs in the Community Forest of Chachoengsao Province****Sunantha Osiri^{*}, Somsook Matchacheep[†], Varangphorn Tritilanun[‡], Pannarai Pithakcharoen[‡]****Warunee Phahanich[‡], Narisara Lertsomboonsuk[§], Damrongsak Chusrithong[§]**

^{}Faculty of Abhaibhubejhr Thai Traditional Medicine, Burapha University, [†]Department of Biology, Faculty of Science, Burapha University, [‡]Chachoengsao Provincial Public Health Office, [§]Eastern Botanical Gardens (Khao Hin Son), Phanom Sarakham, Chachoengsao*

This survey study on folk healers and herbs in Chachoengsao Province, Thailand, was carried out in the period 2008-2009 by interviewing, collecting and identifying plant specimens. There was wide ranging folk healer network, composed of old and new generation folk healers in each amphur. A total of 157 folk healers from 10 districts were interviewed in depth. Most of them (103 or 67%) were male folk healers. Most of them were herbalists; some had expertise in healing herpes zoster and herpes simplex, erysipelas and *tan-sang* (fever in children). They felt very impressed when the patient's symptoms were relieved, and wanted to help more patients. Plant specimens were identified in the surveys of the three community forest areas: Nongprayote, Lomphothong, and Thammaratnai in Amphur Tha Takiap. A large variety of herbs and 110 plant specimens belonging to 34 families were identified. The local name, scientific name and the usage of herbs by folk healers were compared with references. Many potential herbs should be studied further. This study is part of a project on developing knowledge management, supporting networks and conserving local wisdom.

Key words: folk healer, herb survey, community forest, Chachoengsao Province